

הרב אליהו הלוי סולוביצ'יק
ר"מ, ישיבת בריסק, שיקאגו

בענין בין השמשות

שבת דף לד: „ת"ר ביה"ש ספק מן היום ומן הלילה ספק כולו מן היום ספק כולו מן הלילה מטילין אותו לחומר שני ימים ואיזהו בין השמשות משתשקע החמה כ"ז שפני מזרח מאדימין הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות הכסיף העליון והשוה לתחתון זהו לילה דברי רבי יהודה ר' נחמיה אומר כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל רבי יוסי אומר בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו. אמר מר מטילין אותו לחומר שני ימים למאי הלכתא אמר רב הונא בריה דרב יהושע לענין טומאה כדתנן ראה שני ימים בין השמשות ספק לטומאה ולקרובן ראה יום אחד בין השמשות ספק לטומאה. וברש"י בד"ה ספק לטומאה ולקרובן פירש דספק לטומאה משום ד„שמא בין השמשות הראשון כולו מן היום וביה"ש השני כולו מן הלילה ונמצא יום אחד הפסק בינתיים וטהור...". ובתוס' הקשו דאי ראשון כולו מן היום שני נמי כולו מן היום, ועוד דמפורש לקמן דהעושה מלאכה בשני בין השמשות חייב חטאת ממה נפשך ולרש"י הא איכא למימר שמא ביה"ש דע"ש כולו יום וביה"ש דמוצ"ש כולו מן הלילה. התוס' דוחים שיטת רש"י מתרי טעמי, חדא מסברא דאם נימא דביה"ש הראשון כולו מן היום הרי דיש לביה"ש דין יום וא"א לתלות דביה"ש השני מן הלילה, ועוד דמפורש כן בגמ' לענין עושה מלאכה בשני בין השמשות. ומחומר הקושיות נגד דברי רש"י יש מהראשונים שכתבו דאין כונת רש"י דכל ביה"ש הראשון מן היום וכל ביה"ש השני מן הלילה כ"א דזמן הראייה שבביה"ש הראשון הוא מהיום וזמן הראייה שבביה"ש השני הוא מהלילה. (עיין בתוס' רי"ד ובחידושי הריטב"א החדש, וכן כתבו כמה מן האחרונים עיי"ש בפני יהושע ובחידושי הרש"ש.) אמנם שמעתי מאמו"ר שליט"א דמה שהקשו התוס' נגד סברת הדין יש ליישב ע"פ דברי הריטב"א ביומא (דף מז:): דביה"ש אינו ספק של חסרון ידיעה כ"א שיש בו מן היום ומן הלילה. זאת אומרת דמכיון דיש בביה"ש מסימני היום וגם מסימני הלילה והלא אי אפשר להיות דין יום ולילה בשעה אחת, נאמרה ההלכה דביה"ש נידון כספק. והוא אחד מדיני התורה דיש לביה"ש דין ספק וא"א לברר ספק זו דאינו ספק של חסרון ידיעה כלל. ולפי"ז י"ל דסובר רש"י דיש להסתפק דלמא ביה"ש הראשון הוא מן היום וביה"ש השני מן הלילה, דאין זה ספק של חסרון ידיעה דנימא ממה נפשך שניהם מן היום או שניהם מן הלילה, כ"א דהוא דין ספק דכך הוא דין התורה דנידון כספק, אכן דברי רש"י עדיין צ"ב דמפורש בגמ' לענין עשה מלאכה בשני ביה"ש דאם הראשון מן היום גם השני מן היום וכמו שהקשו התוס'.

ובהסבר דברי רש"י יש להקדים ביאור הסוגיא דהוריות דף ג: דתנן שם הורו ב"ד וידעו שטעו וחזרו בהן בין שהביאו כפרתן ובין שלא הביאו כפרתן והלך ועשה על פיהן ר' שמעון פוטר ור' אלעזר אומר ספק. ובגמ' שם תני ר"מ מחייב ור"ש פוטר ר"א אומר ספק משום סומכוס אמרו תלוי אמר ר' יוחנן אשם תלוי איכא בנייהו... אמר ר' יוסי בר אבין ואיתימא ר' יוסי בר זבידא משל דסומכוס למה הדבר דומה לאדם שהביא כפרתו בין השמשות ספק מבע"י נתכפר לו ספק משחשכה נתכפר לו שאין מביא אשם תלוי. וברש"י בד"ה איכא

בינייהו כתב „דהכי קאמר סומכוס מעשה שלו תלוי הוא וליכא למימר שמא תולה בעצמו הוה דלא הוי בר חיוב מעליא דהיכא דהוי לפניו חתיכה אחת ספק של חלב ספק של שומן ואכלו בדין הוא דמביא אשם תלוי משום דאיכא למימר שמא חלב ממש אכל דהוי בר חיוב מעליא אבל הכא ליכא למימר שמא תולה בעצמו ממש הוא שהרי על פי הוראה הוא עושה הלכך מעשה שלו תלוי הוא דצד חיוב שלו תלוי הוא דלא הוי צד חיוב מעליא הלכך אינו מביא אשם תלוי“. ודברים אלו צריכים הסבר דאם איכא ספק שמא תולה בעצמו הוא למה ליכא צד חיוב מעליא דנימא דאינו מביא אשם תלוי. גם בביאור משל דסומכוס כתב רש"י כעין דברים אלו וז"ל והא הכא דביה"ש לית ביה צד חיוב מעליא דליכא למימר שמא משחשכה נתכפר לו שהרי ביה"ש כהרף עין ואין אדם בעולם יכול לעמוד עליו אם מן היום או מן הלילה ופטור ה"נ ליכא למימר שמא ממש תולה בעצמו שהרי כבר הורו ב"ד, ע"כ. וצ"ב דלמה ליכא בביה"ש צד חיוב מעליא וכן למה תלה רש"י משל דסומכוס בשיטת ר' יוסי דביה"ש כהרף עין.

והנה בתוס' הרא"ש למסכת שבת (דף לד:) כתב ד„כולהו תנאי נמי מודו דבין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא אלא דמספקא להו מתי הוא אותו הרף עין“. וכן כתב בחידושי רבינו חיים הלוי (הלכות עירובין) „דהדין ביה"ש של כהרף עין זה נכנס וזה יוצא הוא אליבא דכו"ע, אלא דלר"י ור"נ דס"ל ספק השני של ביה"ש אם הוא יום או הוא לילה ובכל הזמן הוא ספק, לא ידעינן אימתי הוא שעת הכהרף עין שזה נכנס וזה יוצא“. ונראה לומר בביאור דבריהם דביה"ש דכהרף עין הוא דין ספק והוא אחד מדיני התורה אלא דלר"י ור"נ איכא ספק שני של חסרון ידיעה מתי הוא זמן ביה"ש של כהרף עין. לפי הריטב"א ביומא ביה"ש הוא דין ספק, אכן בתוס' בשבת (דף לה. בד"ה תרי תילתי מיל) משמע דביה"ש הוא ספק של חסרון ידיעה, שכתבו דמשעת צאת הכוכבים הוי לילה ומספקא ליה לר"י בכל כוכבים הנראים משקיעת החמה עד שהכסיף העליון אם הם בינונים אם לאו. עוד כתבו שם דשעת צאת הכוכבים הוא שיעור הילוך ד' מילין מתחילת השקיעה אלא דמספקא להו מהו אדם בינוני. ולפי דברי התוס' הרא"ש ומרן הגר"ח יש לקיים דברי הריטב"א וגם דברי התוס'.

ונראה דיש מקור לזה מהירושלמי בריש מסכת ברכות. וז"ל הירושלמי, רבי יוסי ורבי אחא הוו יתבין אמר רבי יוסי לרבי אחא לא מסתברא סוף חצי מיל דרבי נחמיה כהרף עין דרבי יוסי אמר ליה אף אנא סבר כן רבי חזקיה לא אמר כן אלא כל הרף עין והרף עין שבחצי מיל דרבי נחמיה ספק הוא, ע"כ. הרי שנחלקו אמוראי בירושלמי דלר' יוסי ורבי אחא ביה"ש דרבי יוסי הוא בסוף חצי מיל דר' נחמיה (וכמו שאיתא בשבת דף לה. דשלים ביה"ש דר' יהודה והדר מתחיל ביה"ש דר' יוסי), ולרבי חזקיה ר' יוסי מספקא ליה בכל שיעור חצי מיל אימתי הוא שעת ביה"ש דכהרף עין. (ובפירוש מהר"ש סיריליאו כתב דלר' חזקיה לא נחלקו ר' יוסי ור' נחמיה כלל כ"א דר' יוסי מפרש דברי ר' נחמיה.) ולהלן בירושלמי „אמר רבי מנא קשייתה קומי דרבי חזקיה כד תנינן תמן (זבים פ"א מ"ו) ראה אחת ביום ואחת בין השמשות אחת ביה"ש ואחת למחר אם ידע שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר ודאי לטומאה ולקרבת ואם ספק שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר ודאי לטומאה וספק לקרבן. רבי חייא בר יוסף בעא קומי רבי יוחנן מאן תנא ראייה נחלקת לשנים רבי יוסי אמר לה קשתה על דעתך דאת אמר כל הרף עין והרף עין שבחצי מיל דרבי נחמיה ספק הוא למה, א"ל קשתיה לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות“, (זהו סיום דברי הירושלמי לגרסת

הגר"א). והר"ש סיריליאו ובעל ספר חרדים פרשו דרב חייא בר יוסף הקשה לר' יוחנן על הא דתנן אם יודע שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר ודאי לטומאה ולקרבת דזה שייך רק בנמשכה הראייה כשיעור ביה"ש וא"כ אף בלי הך דינא דימים מחלקים תנן בפ"א דזבים דאם ראה אחת מרובה כשלש שהוא כמין גד יון לשילוח שהן כדי ב' טבילות וכשני ספוגין הרי זה זב גמור. ותירץ ר' יוחנן דהך מתניתין ר' יוסי היא דסבר ביה"ש כהרף עין ולכן שייך ראייה שנמשכה כל ביה"ש אף שאינה מרובה כשלש. וזהו שהקשה רבי מנא לר' חזקיה דלדבריו גם לר' יוסי שיעור ביה"ש הוא יותר משיעור ראייה המרובה כשלש, דגם לר' יוסי יש ספק בשיעור חצי מיל, ואמר ליה רבי חזקיה דדינא דמתניתין שייכת לכשיבא אליהו ויאמר זהו ביה"ש דכהרף עין, ובראה קודם ביה"ש ונמשכה לאחר ביה"ש נחלקה הראייה לשתיים. הרי מבואר בדברי ר' חזקיה דלר' יוסי איכא דין ספק של ביה"ש כהרף עין ואף ע"י אליהו לא יתברר, ואיכא עוד ספק מתי הוא אותו כהרף עין וזהו ספק של חסרון ידיעה שיתברר ע"י אליהו.

ולר' יוסי ורב אחא החולקים על רבי חזקיה וסברי דביה"ש דר' יוסי הוא בסוף ביה"ש דר' נחמיה (וכמו שמצינו בשבת דף לה. דביה"ש דר' יוסי הוא בתר דשלים ביה"ש דר' יהודה) לא נתבאר אם טעמא דר' נחמיה הוא משום דאיכא ספק אימתי הוא שעת ביה"ש דכהרף עין וכמו שסובר ר' חזקיה. ועכ"פ מדחזינן דלר' חזקיה ספק של כהרף עין הוא דין ספק וספק של חצי מיל הוא ספק של חסרון ידיעה בודאי י"ל כדברי הרא"ש דר' נחמיה ור' יהודה סברי דאיכא ספק של כהרף עין אלא דלא ידעינן אימתי הוא אותו עת של כהרף עין (אף להחולקים על ר' חזקיה בירושלמי וכשיטת הבבלי). ומש"כ בדברי הירושלמי הוא ע"פ גרסת הגר"א, אכן בפירושי מהר"ש סיריליאו ובעל ספר חרדים מוסיפים על הגרסא ולדבריהם השיב עוד ר' מנא לר' חזקיה „לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות מאן פליג". והבעל ספר חרדים פירש, מאן פליג לך שיודיע ההרף עין אימת ולא יודיע מהו ההרף עין עצמו, וכעין זה כתב גם מהר"ש סיריליאו. ולדבריהם ר' מנא חולק על עיקר דברי ר' חזקיה וסובר דספק של כהרף עין הוא ספק של חסרון ידיעה שיתברר ע"י אליהו.

ועיין בר"ש במסכת זבים (פ"א מ"ד) שכתב „וצריך לדקדק דר' יוסי הוא דאמר בסוף במה מדליקין בין השמשות כהרף עין ומה תחלה וסוף יש בו ושמא מספקא ליה אותו כהרף עין אימת הוי... בהכי פליגי דלר' יהודה ור' נחמיה שיעורא דידיהו יש לספק אי כולו יום או כולו לילה או חציו יום וחציו לילה אבל לרבי יוסי דאמר כהרף עין על כל משהו ומשהו של בין השמשות דידיה יש לספק אי כולו יום או כולו לילה או חציו יום וחציו לילה". ומשמע מדברי הר"ש דמלבד דפליגי ר' יהודה ור' יוסי בשיעורא דביה"ש פליגי נמי ביסוד ספיקו, דלר' יהודה הוי חדא ספיקא דהיינו אם כולו יום או כולו לילה או חציו יום וחציו לילה, ולר' יוסי איכא תרי ספיקי דאיכא דין ספק של ביה"ש כהרף עין ואיכא עוד ספק של חסרון ידיעה מתי הוא אותו זמן של כהרף עין. ולהר"ש צ"ל דלשיטת הבבלי והחולקים על ר' חזקיה בירושלמי ליכא ספק של כהרף עין כלל לר' יהודה ור' נחמיה ודלא כדברי התוס' הרא"ש. (ולהר"ש אפשר דגם לר' חזקיה איכא מח' בין ר' יוסי ור' נחמיה, דלר' יוסי איכא תרי ספיקי, דין ספק דכהרף עין ועוד ספק אימתי הוא אותו שעת כהרף עין, ולר' נחמיה איכא רק חדא ספיקא של ביה"ש, ודלא כפירוש הר"ש סיריליאו). ולהר"ש צ"ע לשיטת הבבלי והחולקים על ר' חזקיה בירושלמי אם ביה"ש דר' יהודה ור' נחמיה הוא דין ספק או ספק של חסרון ידיעה.

ועכ"פ מדחזינן דלר' חזקיה ר' יוסי סובר דספק של חצי מיל הוא ספק של חסרון ידיעה וספק של כהרף עין הוא דין ספק, בודאי אפשר לומר דגם להחולקים על ר' חזקיה ביה"ש דר' יוסי דהוא כהרף עין הוי דין ספק וביה"ש דר' יהודה ור' נחמיה הוא ספק של חסרון ידיעה.

ולפי זה מבוארים דברי רש"י בהוריות שכתב „דבין השמשות לית ביה צד חיוב מעליא... שהרי ביה"ש כהרף עין ואין אדם בעולם יכול לעמוד עליו אם מן היום או מן הלילה“, דביה"ש דכהרף עין הוא דין ספק (דהיינו ביה"ש דר' יוסי, ולתוס' הרא"ש אף לר' יהודה איכא ביה"ש דכהרף עין אלא דלא ידעינן אימתי הוא) ולית בה צד חיוב מעליא, דצד חיוב מעליא היינו שיש להסתפק דלמא הוי ממש משחשכה, משא"כ בביה"ש דכהרף עין דיש בו מן היום ומן הלילה ונידון כספק. אכן ביה"ש דר' יהודה הוא ספק של חסרון ידיעה (בין אם נאמר כהתוס' הרא"ש דאיכא ספק מתי הוא שעת כהרף עין ובין אם נאמר דאיכא רק חדא ספיקא של חסרון ידיעה וכמו שאפשר לומר להר"ש) ואיכא צד חיוב מעליא דיש לחוש דלמא משחשכה ממש נתכפר לו. ומבואר בלשון רש"י דהא דאיתא בגמ' דביה"ש דר' יוסי כהרף עין „ואי אפשר לעמוד עליו“ היינו דהוי דין ספק ואי אפשר לבררו.

ומעתה יש לבאר המח' בין ר"א וסומכוס בהורו ב"ד וידעו שטעו וחזרו בהן והלך ועשה על פיהן. ונראה דלרש"י יסוד המח' הוא בזה, דלר"א היכא דעשה על פיהן לאחר שחזרו בהן איכא ספיקא דדינא אם מקרי תולה בב"ד או לאו, דמצד אחד י"ל דהוי כתולה בב"ד ממש ומצד השני י"ל דהוי כתולה בעצמו ממש, והוא ספק של חסרון ידיעה. והיינו דא"ר זירא „משל דר"א למה הדבר דומה לאדם שאכל ספק חלב ספק שומן ונודע לו שמביא אשם תלוי“. אמנם לסומכוס ליכא ספק של חסרון ידיעה כלל, אלא דמכיון דעשה על פיהן הרי איכא צד תולה בב"ד ומכיון שכבר חזרו בהן הרי איכא צד תולה בעצמו, ומשום דהוי תולה בב"ד במקצת ותולה בעצמו במקצת נידון כספק, והוי דין ספק כעין ביה"ש דכהרף עין. והא דאיתא בגמ' אליבא דסומכוס, לא אשכח איניש דמשייליה“, היינו דמשום הכי סובר סומכוס דא"א להסתפק דלמא מקרי תולה בעצמו ממש דצד פטור שייך ביה טפי כדפירש ברש"י, ואעפ"כ מכיון דאיכא צד תולה בב"ד הוי דין ספק תולה בב"ד. ולכן סובר סומכוס דליכא חיוב אשם תלוי דרק בספק של חסרון ידיעה דאיכא צד חיוב מעליא יש דין אשם תלוי ולא בדין ספק דליכא צד חיוב מעליא דליכא למימר שמא תולה בעצמו ממש הוא. וזהו דאיתא בגמ' „משל דסומכוס למה הדבר דומה לאדם שהביא כפרתו בין השמשות ספק מבעו“י נתכפר לו ספק משחשיכה נתכפר לו דאין מביא אשם תלוי“, וכמו שפירש רש"י דביה"ש דכהרף עין לית ביה צד חיוב מעליא דהוי דין ספק, וה"נ בדינא דסומכוס ליכא אשם תלוי משום דליכא צד חיוב מעליא דהוי דין ספק. ולרש"י בהוריות הא דאיתא בשבת דף לה. (עיין שם בפרש"י) דהעושה מלאכה בביה"ש חייב אשם תלוי היינו רק בביה"ש דר' יהודה ולא בביה"ש דר' יוסי דהוי דין ספק.

ונראה דלפי מה שנתבאר בדברי רש"י בהוריות, אפשר לפרש דברי רש"י בשבת כפשוטן, וכפי שהבינם התוס' דסובר רש"י דיש להסתפק שמא ביה"ש הראשון כולו מן היום וביה"ש השני כולו מן הלילה. ונראה דרש"י פירש לשון המשנה במסכת זבים כפשוטו, דנראה שני ימים ביה"ש ספק לטומאה" אפילו אם ראה באותו רגע בשני ביה"ש, ולכן הוכרח לפרש דיש להסתפק שמא ביה"ש הראשון כולו מן היום ובין השמשות השני כולו מן הלילה. ולמש"נ י"ל דהך מתניתין ר' יוסי היא דביה"ש כהרף עין והוי דין ספק, ושפיר יש להסתפק שמא ביה"ש

הראשון כולו מן היום והשני כולו מן הלילה, דזהו דין התורה שיהא ביה"ש נידון כיום וכלילה, וליכא חסרון ידיעה דנימא דממ"נ הוי יום או לילה. ובאמת מבואר בירושלמי דברכות שנתבאר לעיל דהא דתנן ברישא דמתניתין „אם ידוע שמקצת הראיה מהיום ומקצתה למחר ודאי לקרבן ולטומאה“, ר' יוסי היא דביה"ש כהרף עין. וכן בתוספתא בסוף פ"ק דזבים איתא להך דינא דראה שני ביה"ש משמו של ר' יוסי, וז"ל התוספתא „וכן היה ר' יוסי אומר ראה אחת בין השמשות ספק לטומאה ופטור מן הקרבן שתיים בין השמשות ספק לטומאה ולקרבן“. והשתא שפיר י"ל דר' יוסי היא דביה"ש כהרף עין ולכן אין לומר ממה נפשך או שניהם מן היום או שניהם מן הלילה. אכן לר' יהודה דביה"ש הוא ספק של חסרון ידיעה צ"ל דאו שניהם מן היום או שניהם מן הלילה. וזהו דאמר ר' יוסי בר' זבידא העושה מלאכה בשני ביה"ש חייב חטאת ממה נפשך דמיירי בעשה מלאכה בשני ביה"ש דר' יהודה דבדאי עשה מלאכה. (ואם נימא דר' יהודה מודה דאיכא ביה"ש של כהרף עין אלא דלא ידעינן אימתי הוא אותו כהרף עין, בנוגע לשאר ביה"ש חוץ משיעור כהרף עין אמרינן דממה נפשך או שניהם מן היום או שניהם מן הלילה. והא דאמר ר' יוסי בר' זבידא דחייב חטאת היינו בעשה מלאכה יותר משיעור כהרף עין דאף בלי אותו רגע של כהרף עין י"ל דממה נפשך חייב חטאת. וברש"י בדף לה: כתב דר' יוסי בר' זבידא מיירי בעשה מלאכה בכל המשך ביה"ש דליכא לספוקי להאי בתחילתו ולהאי בסופו.)

והנה בתוס' בסוף דבריהם הביאו מהתוספתא דזבים דתני ר' יוסי דשני ביה"ש ודאי לטומאה וספק לקרבן וזה סותר דברי המשנה דשני ביה"ש ספק לטומאה. ותירצו בתוס' דבתוספתא מיירי בראה בשניהם בתחילת ביה"ש או כל ביה"ש דליכא למימר הראשון מן היום והשני מן הלילה. ולמש"כ בשיטת רש"י קשה דאף בראה בשניהם באותו רגע, לר' יוסי דביה"ש כהרף עין יש להסתפק שמא ראשון מן היום ושני מן הלילה. אמנם בתוספתא שלפנינו איתא כלשון המשנה דשני ביה"ש ספק לטומאה ולקרבן, וכן הביא הר"ש בסוף פ"ק דזבים, וניחא גם לשיטת רש"י.